

KS. PAWEŁ BORTO

TEOLOGICZNOFUNDAMENTALNE ZNACZENIE
NAJSTARSZYCH NOWOTESTAMENTALNYCH FORMUŁ WIARY
W ZMARTWYCHWSTANIE

THE FUNDAMENTAL-THEOLOGICAL RELIABILITY
OF THE NEW TESTAMENT
FAITH FORMULAS IN JESUS' RESURRECTION

A b s t r a c t. Faith in Jesus' resurrection is expressed in multiple ways in New Testament. Among them, of special meaning are the so-called faith formulas, in which the truth on the resurrection is passed on as a part of the Christian creed. The author of the present article took on the study and comparison of the faith formulas of three different kinds: one simple mono-partite and two more elaborated bi-partite formulas, 1 Cor 15,3-5 and Rom 1,3-4. He pursued his research in the fundamental-theological perspective, searching for the conclusions regarding the reliability of the formulas and their role in the faith transmission.

The analysis made by the author demonstrated that faith in the resurrection very quickly took a specific form in which the truth was expressed in unchangeable and independent manner, a *sui generis* canon. Additionally, the study allows to claim that already at the very early stage the transmission of faith in Christ's resurrection is connected with a deep theological reflection that interprets the preceding events in light of the resurrection. Ultimately, one can state that the analyzed formulas witness to the fact that for Jesus' disciples faith in the resurrection became "the new beginning" in the process of discovering His identity.

Key words: New Testament, fundamental theology, faith formula, resurrection.

Zmartwychwstanie Jezusa jest fundamentem wiary chrześcijan. Ta prawda na kartach Nowego Testamentu znalazła swój wyraz w sposób niezwykle

bogaty i zróżnicowany. Mówią o niej nie tylko teksty o charakterze narracyjnym, opowiadające o odkryciu pustego grobu i widzeniach Zmartwychwstałego zapisane w Ewangeliach. O wierze w zmartwychwstanie świadczą hymny mające charakter uwielbienia (np. Ef 2,14-17; Flp 2,6-11; Kol 1,15-20), krótkie wzmianki wskazujące na Jezusa jako wywyższonego Pana, który ma życie nieprzemijające (por. np. Rz 6,10; 2 Kor 13,4; Ga 2,20), czy też teksty nawiązujące do kerygmatu apostoelskiego i określane jako misyjne głoszenie Apostołów, gdzie znajdują się formuły objaśniające to, co stało się z Jezusem z Nazaretu (por. np. Dz 2,24-36; 3,13.15).

Obok wyżej wspomnianych biblijnych fragmentów istotnym świadectwem nowotestamentowym są jeszcze formuły wiary, czyli krótkie sformułowania wyrażające wiarę w zmartwychwstanie Jezusa, które mogą mieć postać jednoczłonową (stwierdzają sam fakt zmartwychwstania, tzw. *Auferweckungsformel*) lub wieloczłonową (oprócz zmartwychwstania wzmiankują jeszcze życie, śmierć czy wydanie się za grzechy Chrystusa)¹.

Z teologicznofundamentalnego punktu widzenia formuły wiary, wyrażające prawdę o zmartwychwstaniu Chrystusa, są szczególnie interesujące. Teksty te, jako starsze niż narracje ewangeliczne, są świadectwem istniejącego już bardzo wcześnie wzorca wiary, który zawierał i wyrażał jej istotę oraz służył jej przekazowi².

W niniejszym artykule zostaną omówione trzy przykłady formuł wiary w zmartwychwstanie w perspektywie teologicznofundamentalnej, a więc z uwzględnieniem ich wymiaru wiarygodnościowego i wskazaniem ich znaczenia w przekazie wiary. Wspomniane trzy przykłady to najpierw formuły jednoczłonowe – a więc te, które w sposób najkrótszy i najbardziej skondensowany przekazują prawdę o zmartwychwstaniu, a następnie dwie z formuł

¹ A. PACIOREK. *Zmartwychwstanie Chrystusa*. I. *W Biblii*. EK 20 kol. 1449. Por. także H. LANGKAMMER. *Formuły wiary*. EK 5 kol. 405; M. SKIERKOWSKI. *Zmartwychwstanie Chrystusa w świadectwach Nowego Testamentu*. W: *Zmartwychwstanie dzisiaj*. Red. M. Skierkowski, H. Seweryniak. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy 2009 s. 51-52.

² J. KREMER (*La risurrezione di Gesù Cristo*. W: *Corso di teologia fondamentale*. 2. *Trattato sulla rivelazione*. Red. W. Kern, H. J. Pottmeyer, M. Seckler. Tłum. z niem. P. Stagi. Brescia: Queriniana 1990 s. 204) i F. ZEILINGER (*Wiara w zmartwychwstanie w Biblii*. Tłum. G. Rawski. Kraków: WAM 2011 s. 95) piszą o latach 35-45. Inni autorzy podają, że mamy tu do czynienia z latami jeszcze wcześniejszymi, sięgającymi początków lub połowy lat 30 (np.: R. PENNA. *I ritratti originali di Gesù il Cristo. Inizi e sviluppi della cristologia neotestamentaria*. I. *Gli inizi*. Cinisello Balsamo: San Paolo 1996 s. 198; H. WITCZYK. *Narodziny wiary w cielesne zmartwychwstanie Jezusa z Nazaretu*. „*Verbum Vitae*” 15:2009 s. 215-216).

reprezentujących formuły rozbudowane, a więc formuła zawarta w 1Kor 15, 3-5 i ta z Rz 1,3-4.

Wprawdzie w literaturze przedmiotu, w tym również polskojęzycznej, kwestie związane z pierwotnymi formułami wiary w zmartwychwstanie są podejmowane – i to nie tylko w publikacjach specjalistycznych z dziedziny biblistyki, lecz również tych omawiających tę kwestię z perspektywy teologii fundamentalnej³. Z kilku względów opracowanie wskazanego tematu wydaje się jednak zasadne. Najpierw dlatego, że bardziej pogłębione studia na ten temat – z pewnymi wyjątkami – są podejmowane przede wszystkim w obrębie biblistyki. Następnie dlatego, że w wielu studiach teologiczno-fundamentalnych dość krótko omawiane są zagadnienia związane z pierwotnymi jednoczłonowymi formułami wiary oraz niewiele uwagi poświęca się formule wiary zawartej w Rz 1,3-4.

Zaproponowane porównanie jednoczłonowych formuł z dwoma najbardziej rozbudowanymi spośród krótkich formuł wiary pozwoli na uchwycenie różnic i ewentualnie wskazanie rozwoju w refleksji nad treścią wiary w zmartwychwstanie już w najwcześniejszych świadectwach chrześcijańskich.

1. NAJSTARSZE I NAJKRÓTSZE FORMUŁY WIARY

Pod względem literackim najstarszą formułą wiary w zmartwychwstanie Jezusa z Nazaretu wydaje się być zdanie względne, które kończy część wstępną 1 Listu do Tesaloniczan (1,3-10). Po zapowiedzeniu tematu swego listu, Apostoł Paweł pisze o oczekiwaniu na przyjście Syna Bożego z nieba i w tym kontekście pojawia się w w. 10 zdanie dopełnieniowe: „którego

³ Por. np. M. RUSECKI. *Pan zmartwychwstał i żyje. Zarys teologii rezurekcyjnej*. Warszawa: PAX 2006 s. 144-154; M. SKIERKOWSKI. *Zmartwychwstanie Chrystusa* s. 49-60; H. SEWERYNIAK. *Teologia fundamentalna*. T. 1. Warszawa: Więź 2010 s. 440-453; J. MASTEJ. *Stauologiczno-rezurekcyjna wiarygodność chrześcijaństwa*. Lublin: Wyd. KUL 2014² s. 177-190. Na temat formuł wiary por. także: H. LANGKAMMER. *Śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa w najstarszych formułach wiary*. W: *W posłudze Słowa Pańskiego*. Red. S. Bielecki, H. Ordon, H. Witczyk. Kielce: Wyd. Jedność 1997 s. 286-292 (wraz z podaną tam literaturą; w opisie bibliograficznym wskazanego w przypisie 4 artykułu H. Langkammera *Tod und Auferweckung Jesu Christi im urchristlichen Kerygma* błędnie podano skrót czasopisma – zamiast MTKZ winno być: MThZ, czyli „Münchener Theologische Zeitschrift”).

[Bóg] wskrzesił z martwych, Jezusa, naszego wybawcę” (*hòn égeiren ek [tôn] nekrôn, Iesoïn...*)⁴.

Ta formuła wiary, określana jako formuła jednoczłonowa, ponieważ jest w niej odwołanie wyłącznie do zmartwychwstania, wielokrotnie pojawia się na kartach Nowego Testamentu czy to w formie stwierdzenia wyrażającego Boże działanie („Bóg, który wskrzesił Jezusa z martwych”), czy też jako zdanie oznajmujące („Bóg wskrzesił Jezusa z martwych”). Teksty, w których znajdują się różne odmiany tej formuły lub wyraźne nawiązania do niej, są bardzo liczne (por. np. Ga 1,1; 1Kor 6,14; 15,12.15.20; 2Kor 4,14; Rz 4,24; 6,4.9; 7,4; 8,11; 10,7.9; Kol 2,12; Ef 2,5; 2Tm 2,8; Hbr 13,20; Dz 2,24.32; 13,33 n.; 17,31; Mt 17,9; 27,64; 28,7; J 2,22; 20,9; 21,14 itd.). Choć istnieją między nimi pewne różnice, dotyczą one przede wszystkim aspektów o charakterze gramatycznym związanych z kontekstem wypowiedzi. Z częstotliwości zaś występowania tego rodzaju wypowiedzi, a także z faktu, iż struktura tych wypowiedzi, poza drobnymi modyfikacjami, jest jednakowa, można wnioskować, iż była to formuła utworzona niezależnie i przywoływana jako prawda, która miała podstawowe znaczenie w przekazie wiary⁵.

Dla niniejszego studium zbędne jest szczegółowe zestawienie i porównywanie wszystkich przypadków występowania jednoczłonowej formuły wiary w zmartwychwstanie. Istotne jest to, co stanowi o jej zasadniczej treści. Tu zaś można powiedzieć, że analiza tej formuły wiary w zmartwychwstanie pozwala wyróżnić cztery konstytutywne elementy w niej występujące: 1) czasownik znajduje się w aoryście (najczęściej jest to słowo *eghēirō*), a więc czasie wyrażającym określone działanie dokonane w przeszłości; 2) podmiotem działania dokonującego wskrzeszenia jest Bóg; 3) przedmiotem działania jest Jezus wydany na śmierć i ukrzyżowany, któremu zwykle nie towarzyszy jeszcze żaden tytuł chrystologiczny; 4) uściślenie, iż chodzi o wskrzeszenie z martwych wskazuje na stan, z którego Jezus został wyzwolony (*szeol*)⁶.

Właśnie trzy ostatnie cechy sprawiają, iż formuła jednoczłonowa ma przede wszystkim charakter teologiczny, a nie chrystologiczny (brak jest tu często tytułów chrystologicznych towarzyszących imieniu Jezus), a więc podkreśla działanie Boga. Zdaniem wielu egzegetów jest to również wskazówka, iż

⁴ F. ZEILINGER. *Wiara w zmartwychwstanie* s. 95. Dla ścisłości dodajmy, że w tekstach Nowego Testamentu, mówiących o zmartwychwstaniu Jezusa, czasownik *anistēmi* pojawia się w swych różnych formach 19 razy, zaś *eghēirō* 44 razy.

⁵ H. KESSLER. *La risurrezione di Gesù Cristo. Uno studio biblico, teologico-fondamentale e sistematico*. Tłum. C. Danna. Brescia: Queriniana 2010² s. 97.

⁶ H. KESSLER. *La risurrezione di Gesù* s. 97-98.

formuła ta powstała bardzo wcześnie i w czasach redakcji pism Pawłowych należała do dziedzictwa tradycji już rozwijanej⁷.

Znaczenie i treść jednoczłonowych formuł wiary można odczytać dopiero wtedy, gdy uwzględni się najbliższy kontekst tych wypowiedzi. Związany jest on z dwoma wymiarami: uwielbienia składanego Bogu za Jego stwórcze i zbawcze działanie w historii oraz samego wyznania wiary w zmartwychwstanie.

Każdy modlący się Żyd, słysząc o tym, że Bóg wskrzesił z martwych Jezusa, nie mógł nie wracać myślą do modlitw i tekstów biblijnych wychwalających Boga za Jego działanie w historii, które przynosi wyzwolenie od śmierci. Bóg Izraela to Bóg, który „stworzył niebo i ziemię” (Ps 115,15, Iz 45,7; Dn 9,15; Mdr 9,1 itd.) i wyprowadził z ziemi egipskiej swój naród (por. Wj 16,6; 6,7; Oz 13,4 itd.), a więc to Bóg objawiający swą moc stwórczą i wybawiającą. Ta treść modlitwy dziękczynnej wiązała się również z drugim błogosławieństwem zawartym w modlitwie 18 Błogosławieństw. Wielbiło ono Boga za to, iż wzbudzi z martwych tych, którzy pomarli⁸. Modlitwa ta była echem starotestamentowych tekstów wyrażających przekonanie, że Bóg Izraela to Bóg, który podniesie ze śmierci tych, którzy „posnęli w prochu ziemi” (por. Dn 12,2 n.) oraz który na pewno wskrzesi sprawiedliwych pokładających w Nim nadzieję (por. 2Mch 7,9.14.23.36 n.)⁹.

Starotestamentowe tło nie sprzeciwia się więc chrześcijańskiemu wyznaniu wiary w zmartwychwstanie Chrystusa. Między nowotestamentowym wyznaniem wiary w zmartwychwstanie Jezusa a wiarą wyrażaną w przywołanych kontekstach starotestamentowych istnieje pewna ciągłość. Wyraża się ona w przekonaniu, że Bóg ma moc przywrócić do życia i wyzwolić tego, kogo dotknęła śmierć. Należy zarazem podkreślić, iż starotestamentowe zapowiedzi zmartwychwstania oraz wiara w to, że Bóg wskrzesi zmarłych, dotyczyły czasów ostatecznych. Oczekiwanie na zmartwychwstanie umarłych, obecne

⁷ F. ZEILINGER. *Wiara w zmartwychwstanie* s. 96. J. Kremer uważa jednak, że fakt, iż w tym samym liście istnieje przed-Pawłowa formuła, w której użyte jest słowo *anéstē* (1Tes 4,14) jako synonim *ēghértē* wskazuje, że nie można uważać, iż pierwotne formuły nie miały znaczenia chrystologicznego i że dopiero po pewnym dłuższym czasie stwierdzenia o charakterze teologicznym nabrały sensu chrystologicznego – tenże. *La risurrezione di Gesù* s. 212.

⁸ H. KESSLER. *La risurrezione di Gesù* s. 98. Na temat modlitwy 18 Błogosławieństw por.: F. MANNS. *Jewish prayer in the time of Jesus*. Jerusalem: Franciscan Printing Press 1994.

⁹ Por. także F. ZEILINGER. *Wiara w zmartwychwstanie* s. 96-98. Szerzej te zagadnienia omawia M. SKIERKOWSKI. *Zmartwychwstanie Chrystusa* s. 40-48.

w środowiskach faryzejskich i apokaliptycznych, nie tłumaczy jeszcze wiary w zmartwychwstanie Jezusa¹⁰.

Właśnie fakt, że w czasach Jezusa wyznawano wprawdzie wiarę w zmartwychwstanie, ale dopiero w dniu ostatecznym sprawia, iż istnieje zasadnicza różnica między starotestamentową wiarą w zmartwychwstanie a tym, jak o zmartwychwstaniu Jezusa mówi się na kartach Nowego Testamentu. Pewna ciągłość między starotestamentową wiarą w zmartwychwstanie a wiarą w zmartwychwstanie Jezusa nie zmienia faktu, iż wiara w zmartwychwstanie Chrystusa, wyrażona w pierwszych najkrótszych formułach, zawiera w sobie niesłychaną nowość. Dotyczy ona najpierw przekonania, że zmartwychwstanie Jezusa jest początkiem czasów ostatecznych – że już się one zaczęły, choć historia jeszcze się nie skończyła – oraz ponadto przekonania, że Jezus został wywyższony po prawicy Boga jako powszechny pośrednik zbawienia. Najkrótszym formułom wiary w zmartwychwstanie towarzyszy właśnie taki kontekst przepowiadania paschalnego, które całą nadzieję pokłada teraz w wywyższonym Panu przyzywanym jako Ten, który ma przyjść (*Marana tha*). Tu zmartwychwstanie nie jest tylko oddaniem przez Boga sprawiedliwości umęczonemu niesłusznie prorokowi – tutaj jest ono związane z wiarą w to, że Jezus, określający się jako Syn Człowieczy, został wywyższony na prawicę Boga i powróci jako sędzia¹¹.

Tej nowości, zawartej w wyznaniu wiary w zmartwychwstanie Jezusa z Nazaretu, nie jest w stanie wytłumaczyć nic, co mieści się w dotychczasowym doświadczeniu Boga Ludu Pierwszego Przymierza. Stąd nowotestamen-

¹⁰ R. PESCH wysunął tezę, że wiara w zmartwychwstanie proroka uznawanego za posłańca czasów ostatecznych jest obecna w czasach Jezusa i to ona stała się podstawą wiary w Jego zmartwychwstanie, a nie doświadczenia popaschalne (*Zur Entstehung des Glaubens an die Auferstehung Jesu*, „Theologische Quartalschrift” 153:1973 s. 221-228). Dyskusja, która rozgorzała nad tym zagadnieniem, wykazała, że takie wskazywanie fundamentu wiary w zmartwychwstanie Jezusa nie ma uzasadnienia – por. np. A. VÖGTLE. *Wie kam es zum Osterglauben?* W: A. VÖGTLE, R. PESCH. *Wie kam es zum Osterglauben?* Düsseldorf 1975 s. 44-68; P. HOFFMANN. *Auferstehung (NT)*. W: *Theologische Realenzyklopädie*. 4. Red. G. Krause, G. Müller. Berlin: Walter de Gruyter Verlag 1979 s. 478-513; H. MERKLEIN. *Die Auferweckung Jesu und die Anfänge der Christologie*. „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche” 72:1981 s. 1-26. Tę kwestię omówił również J.P. GALVIN. *Resurrection as “Theologia crucis Jesu”*: *The Foundational Christology of Rudolf Pesch*. „Theological Studies” 38:1977 s. 513-525. Warto również skonsultować artykuł J.P. GALVINA *The origin of faith in the resurrection of Jesus: two recent perspectives*. „Theological Studies” 49:1988 s. 25-44.

¹¹ Por. na ten temat H. KESSLER. *La risurrezione di Gesù* s. 100-101, a także R. PENNA. *I ritratti originali* s. 220.

towe formuły nie znajdują swego ostatecznego fundamentu w tradycji starotestamentowej.

Zważywszy na to, że formuły te zostały zapisane w języku greckim, należy wziąć pod uwagę możliwość wpływu myśli helleńskiej na ich ukształtowanie się, lecz i tutaj można stwierdzić całkowitą wyjątkowość treści głoszonej przez omawiane formuły. W koncepcjach o matrycy helleńskiej bowiem, jeśli przyjmuje się istnienie jakiegoś życia po śmierci, dominuje przede wszystkim idea nieśmiertelności duszy, do której chrześcijańskie przepowiadanie prawdy o tym, że Jezus żyje, wcale się nie odwołuje, nie wspominając już o idei metempsychozy (reinkarnacji), która nie ma nic wspólnego z treścią wiary w zmartwychwstanie. Tak więc pierwsze i najkrótsze formuły wiary, głoszące zmartwychwstanie Chrystusa, jawią się jako zupełnie nowe i niedające się wyprowadzić z kontekstu społeczno-religijnego tamtych czasów¹².

2. TEOLOGICZNOFUNDAMENTALNE ZNACZENIE JEDNOCZŁONOWYCH FORMUŁ WIARY

Z perspektywy teologicznofundamentalnej istnienie jednoczłonowych formuł wiary w zmartwychwstanie Jezusa pozwala wyciągnąć kilka interesujących wniosków.

Najpierw należy zauważyć, że wielokrotne występowanie tych formuł w niewiele różniących się od siebie wariantach wyraźnie świadczy o tym, że treść tego wyznania wiary miała w pierwszych latach chrześcijaństwa szczególne znaczenie i była istotnym punktem odniesienia dla przekazu wiary chrześcijańskiej. A zarazem można stwierdzić, że ten punkt odniesienia szybko przyjął ściśle określoną postać – można by rzec stał się „kanonem” w przekazie wiary chrześcijańskiej.

Ponadto różnoraki kontekst występowania takich formuł wiary i odwoływanie się do nich zarówno w środowisku judeochrześcijańskim, jak i helleńskim, jest tu wyraźną wskazówką, że w tym wymiarze chrześcijański przekaz uznawany był za coś, czego nie można dostosowywać do danej kultury, ale za samo centrum wiary i jej nienaruszalne jądro. Ów „kanon” nie podlegał pra-

¹² Syntetycznie, ale w sposób dobrze udokumentowany omawia kwestię tą społeczno-religijnego dla wiary w zmartwychwstanie Jezusa R. PENNA. *I ritratti originali* s. 210-219.

wu inkulturacji. Choć bowiem w środowisku greckim łatwiej byłoby odwoływać się do kategorii nieśmiertelności, znanej zresztą chrześcijaństwu¹³, chrześcijański przekaz nie porzucił trudnej w akceptacji kategorii zmartwychwstania i konsekwentnie interpretował ją w kontekście wywyższenia i życia, które posiada Jezus wskrzeszony przez Ojca¹⁴.

Omówione tło chrześcijańskiego wyznania wiary w zmartwychwstanie pozwala również stwierdzić, że podstawą tej wiary nie jest jakaś nowa interpretacja tego, co już było dane czy to w tradycji starotestamentowej, czy też w środowisku hellenistycznym. Nowina o zmartwychwstaniu Jezusa z Nazaretu jest czymś całkowicie nowym i wykraczającym poza horyzont myśli żydowskiej czy hellenistycznej. Jeśli została ona tak wyrażona i przyjęta, to dlatego, że tak ktoś ją zaczął głosić.

Najstarsze formuły wiary odsyłają więc do przepowiadania pierwszych świadków i wskazują, że chrześcijańska wiara w zmartwychwstanie Chrystusa swoją wiarygodność opiera na świadectwie osobowym. Jak ujął to R. Penna, potwierdzeniem zmartwychwstania Chrystusa jest przede wszystkim osobiste doświadczenie spotkania ze Zmartwychwstałym. Wiara w zmartwychwstanie nie wyrasta z tekstów biblijnych czy prądów duchowych obecnych w tamtym czasie. Wiara paschalna nie tyle jest wiarą w zmartwychwstanie Chrystusa jako jakąś abstrakcyjną treść, co wiarą w Zmartwychwstałego, czyli jest wiarą ukierunkowaną nie przedmiotowo, lecz osobowo¹⁵.

Kontynuując tę myśl można stwierdzić, że pierwsze formuły wiary w zmartwychwstanie Chrystusa ściśle łączą się ze świadectwem tych, którzy cieszą się autorytetem świadków zmartwychwstania. Właśnie dlatego u źródeł przekazu prawdy o tym, iż Jezus zmartwychwstał, nie leży wyłącznie argumentacja biblijna, lecz żywe świadectwo, które – owszem – odwołuje się do tekstów biblijnych, ale nie z nich wyprowadza konstytutywne dla chrześcijaństwa twierdzenie, że Pan zmartwychwstał. To raczej teksty biblijne są odczytywane z perspektywy wydarzenia, które jest głoszone. Zmartwychwstanie jawi się więc jako nowy początek w drodze wiary uczniów i jej źródło, a nie jej kres – początek, który nie przekreślił dotychczasowego doświadczenia uczniów z Jezusem z Nazaretu, lecz pozwolił odkryć je w nowym świet-

¹³ Warto nadmienić, że pojęcia nieśmiertelności (*athanasia*) czy niezniszczalności (*aftharsia*) w Nowym Testamencie nigdy nie są używane w odniesieniu do Chrystusa, natomiast są odnoszone do Boga (por. 1 Tm 1,17; 6,16; 1Kor 15,53-54).

¹⁴ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 220.

¹⁵ Tamże.

le¹⁶. Obecność krótkich jednoczłonowych formuł wiary w zmartwychwstanie jest wymownym znakiem tego, jak zdecydowanie głoszony był ów „nowy początek” wiary uczniów.

Powyższe stwierdzenie wskazuje również, że w narodzinach wiary paschalnej ogromną rolę odgrywała wiarygodność świadków stojących za przekazywanymi formułami wiary. Pierwsze i najkrótsze formuły wiary w zmartwychwstanie wprawdzie nie zawierają żadnego odniesienia do konkretnych świadków, lecz ich bardzo wczesne pochodzenie oraz funkcjonowanie w obrębie wspólnoty czyni ten fakt zrozumiałym. Nie trzeba było podawać imion świadków, skoro świadkowie ci żyli i stanowili swego rodzaju „naturalne tło” dla wypowiedzianych formuł – tło oczywiste, którego nikt nie musiał przywoływać.

Wydaje się jednak, że właśnie to ogromne zaufanie do świadków, które stało u podstaw funkcjonowania pierwotnych formuł wiary w zmartwychwstanie, domaga się przyjęcia jeszcze jednego założenia. Wiarygodności świadków, przekazujących nowinę o zmartwychwstaniu, nie mogły podważać najbardziej oczywiste fakty. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim kwestię pustego grobu Jezusa, bo sam fakt śmierci – także niewzmiankowany w formułach jednoczłonowych – był niepodważalny¹⁷.

Wprawdzie najstarsze i najkrótsze formuły wiary pomijają całkowicie odniesienie do odkrycia pustego grobu, lecz nie powinno to skutkować twierdzeniem, że tradycja pustego grobu zrodziła się dopiero później. Jest raczej odwrotnie. Głoszenie zmartwychwstania Jezusa nie byłoby możliwe, gdyby grób nie był pusty, ponieważ w ówczesnym kontekście zmartwychwstanie pojmowano właśnie w ścisłym związku z brakiem ciała w grobie. To zaś, że pusty grób nie jest wspominany w pierwotnych formułach wiary w zmartwychwstanie wyjaśnia stwierdzenie, iż pusty grób nie może być uważany za przyczynę wiary paschalnej, lecz za jej warunek konieczny¹⁸. Nie musi zre-

¹⁶ K. BERGER (*Theologiegeschichte des Urchristentums. Theologie des Neuen Testaments*. Tübingen-Basel: Francke 1994 s. 4; 55-56) jest wprawdzie zdania, że Pascha Jezusa nie miała znaczenia dla narodzin wiary chrześcijańskiej, która opiera się jedynie na doświadczeniu Jezusa ziemskiego, jednak bardziej przekonująca jest opinia R. Penny, który podkreśla, iż Pascha Jezusa nie musi być uważana za jedyny i pierwszy fundament wiary chrześcijańskiej, a jednocześnie, że dopiero w tym świetle staje się zrozumiałe, dlaczego rodzi się wiara w Jezusa – por. TENŻE. *I ritratti originali* s. 223.

¹⁷ Świadectwa dotyczące śmierci Jezusa są bardzo liczne i dziś niewielu podtrzymuje tezę, że Jezus nie umarł krzyżu – por. np. I.S. LEDWOŃ. *Historyczność wydarzenia krzyża*. „Studia Paradayskie” 8:1998 s. 203-226; M. RUSECKI. *Pan zmartwychwstał* s. 48-57.

¹⁸ Por. na ten temat: H. WITCZYK. *Narodziny wiary w cielesne zmartwychwstanie Jezusa* s. 217-219; P. BORTO. *Znaki Zmartwychwstałego*. W: *Chrześcijańskie świadectwo dzisiaj*. Red. D. Swend, P. Borto. Radom: Wyd. Ave 2012 s. 88-94.

sztą dziwić, iż początkowo nie trzeba było przywoływać czegoś, co w pierwszych latach głoszenia prawdy o zmartwychwstaniu Jezusa było bezpośrednio dostępne adresatom apostołskiego przepowiadania.

Można więc zauważyć, że jednoczłonowe formuły wiary w zmartwychwstanie, choć są niezwykle zwięzłe, niosą w sobie szereg istotnych treści teologicznofundamentalnych, które można wywnioskować nie tylko dzięki analizie ich treści i kontekstu, w którym są wypowiedziane, ale również dzięki temu, co jawi się jako konieczne dla ich przyjęcia, a nie zostało w nich wypowiedziane.

3. FORMUŁA WIARY ZAWARTA W 1Kor 15,3-5¹⁹

Teksty nowotestamentowe świadczą o tym, że oprócz najkrótszych jednoczłonowych formuł wiary w zmartwychwstanie są w nich obecne wyznania wiary mające formę bardziej rozbudowaną. Można tu dostrzec pewien rozwój. Oprócz formuł jednoczłonowych, które tylko stwierdzają fakt zmartwychwstania, w Nowym Testamencie pojawiają się formuły bardziej rozbudowane – takie, które dołączają pewien rodzaj uzasadnienia do twierdzenia o zmartwychwstaniu Jezusa lub wyznanie wiary w zmartwychwstanie łączy z jakimś innym artykułem wiary (np. 1Tes 4,14: „Jezus istotnie umarł i zmartwychwstał”, Rz 4,25: „On to został wydany za nasze grzechy i wskrzeszony z martwych dla naszego usprawiedliwienia”). W tym ostatnim przypadku wiara w zmartwychwstanie jest wyrażona w ścisłym związku z jakimś aspektem tajemnicy Jezusa ziemskiego.

¹⁹ Niektórzy autorzy stoją na stanowisku, że lepiej jest wyróżnić, jako zwartą jednostkę literacką, szerszy fragment, tj. 1Kor 15,3-8 (np.: J. ŁACH. *Wyznanie wiary zapisane w 1Kor 15,3-8*. „Bobolanum” 11:2000 nr 2 s. 385-415; A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny o śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa*. „Roczniki Biblijne” 57:2010 nr 2 s. 123-142). Należy jednak zauważyć, że również w tym przypadku są oni zgodni, iż Paweł w całym fragmencie połączył starożytną formułę wiary w zmartwychwstanie z innymi tradycjami oraz swoim własnym doświadczeniem. Dodana część, jak wskazuje to w swoim artykule A. PACIOREK (por. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 127-128), nie wnosi nic nowego poza tym, że odwołuje się do jeszcze innych świadków chrystofanii. Ale sam fundament wiary w zmartwychwstanie pozostaje ten sam – jest to ukazanie się Zmartwychwstałego wybranym świadkom. Stąd w naszym omówieniu ograniczymy się do najstarszej części formuły wiary, nie uwzględniając już kompozycji pochodzenia Pawłowego.

Spośród wszystkich bardziej rozwiniętych formuł wiary zostaną omówione dwie najważniejsze – ta z 1Kor 15,3-5 oraz z Rz 1,3-4 – ponieważ w nich właśnie najlepiej wyraża się proces przejścia od najkrótszych formuł wiary do tych bardziej rozbudowanych i będących wyrazem pogłębionej refleksji nad prawdą o zmartwychwstaniu Chrystusa, a zarazem są to formuły uznawane za bardzo wczesne.

Jedną z najstarszych formuł wiary, wśród formuł bardziej rozbudowanych, jest ta zawarta w 1Kor 15,3-5²⁰. Opracowania omawiające tę formułę wiary są bardzo liczne i jest ona szeroko komentowana również w publikacjach teologicznofundamentalnych²¹. Nie wchodząc w kwestie szczegółowe, należy jednak wskazać najważniejsze aspekty związane z interpretacją tej formuły, by można wyciągnąć wnioski istotne dla teologii fundamentalnej.

Na fakt, że chodzi tutaj o formułę wiary, która ma charakter przed-Pawłowy wskazuje kilka istotnych szczegółów. Po pierwsze, sam Paweł pisze, że przekazuje to, co otrzymał. Następnie słownictwo, użyte w omawianym tekście, również nie należy do języka Pawłowego (np.: formuła „za nasze grzechy”, w której występuje l. mn., podczas gdy Paweł konsekwentnie używa rzeczownika „grzech” w l. p.; wyrażenie „zgodnie z Pismem” – dla Pawła charakterystyczny jest zwrot „napisane jest”, „mówi Pismo”; strona bierna czasownika „ukazał się”; wyrażenie „dnia trzeciego” występujące tylko tutaj; określenie „Dwunastu”, którego Paweł nie używa na wskazanie apostołów-uczników). Ponadto struktura tej formuły oparta na paralelizmie wskazuje na wczesnochrześcijańskie pochodzenie i związek z katechezą słowną pierwszych wspólnot chrześcijańskich²².

²⁰ Warto przywołać tu tekst tej formuły przedstawiony z zachowaniem układu graficznego ułatwiającego jego lekturę:

„Przekazałem wam na początku to, co przejąłem:

że Chrystus umarł – za nasze grzechy – zgodnie z Pismem,

że został pogrzebany,

że zmartwychwstał trzeciego dnia zgodnie z Pismem;

i że ukazał się Kefasowi, a potem Dwunastu” (tekst wg tłumaczenia wyd. 5 Biblii Tysiąclecia, lecz z małą modyfikacją, ponieważ tłumaczenie polskie nie respektuje struktury oryginalnego tekstu, w którym zachowana jest symetria i wyrażenie „zgodnie z Pismem” kończy pierwsze i trzecie zdanie – por. także tłumaczenie, jakie proponuje A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 synteza chrześcijańskiej doktryny* s. 127).

²¹ Por. np. M. RUSECKI. *Pan zmartwychwstał i żyje* s. 147-154; M. SKIERKOWSKI. *Zmartwychwstanie Chrystusa* s. 52-58; H. SEWERYNIAK. *Teologia fundamentalna* s. 443-453; J. MASTEJ. *Staurologiczno-rezurekcyjna wiarygodność* s. 177-182.

²² A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 synteza chrześcijańskiej doktryny* s. 125-126.

Właśnie te cechy sprawiają, że formuła wiary zawarta w 1Kor 15,3-5 pochodzi z bardzo wczesnego okresu – powstała jeszcze przed rokiem 40, a nawet nie później niż w r. 35 i ma związek ze środowiskiem jerozolimskim lub antiocheńskim²³.

Wyznanie wiary w zmartwychwstanie w omawianej formule nie jest już jedynym predykatem. Struktura 1Kor 15,3-5 świadczy o tym, że stanowi ono stwierdzenie paralelne do wypowiedzi o śmierci Chrystusa, zaś oba główne czasowniki, mówiące o śmierci i zmartwychwstaniu, są wzmocnione i uzasadnione przez twierdzenia o pogrzebaniu Chrystusa i o tym, że ukazał się On Piotrowi oraz Dwunastu²⁴. W ten sposób prawda o zmartwychwstaniu jest wypowiedziana w opozycji do stwierdzenia o rzeczywistej śmierci Jezusa. Prawda o śmierci Chrystusa wyrażona jest w sposób bardzo ogólny (nie ma wzmianki o sposobie śmierci), co podkreśla wspólnotę z losem wszystkich ludzi, lecz zarazem jest to inna śmierć, ponieważ jest śmiercią „za nasze grzechy”²⁵. Wyrażenie to odsyła najprawdopodobniej do języka kulturowo-ofiarniczego i mówi o zastępczej ekspiacji²⁶.

Trzeba dodać, że wyznaniu wiary w zbawczą śmierć Chrystusa towarzyszy również wzmianka o pogrzebaniu. Wprawdzie nie wynika stąd bezpośrednio, iż w omawianej formule znajduje się nawiązanie do pustego grobu, ponieważ jest tu jedynie wzmianka o pogrzebaniu i nie do odnalezionego pustego grobu odwołuje się druga część formuły mówiąca o zmartwychwstaniu. Można jednak powiedzieć, że jest tu nie tylko wzmocnienie stwierdzenia o śmierci Chrystusa, ale także pośrednio jest zaznaczona idea pustego grobu, ponieważ dla Pawła i Kościoła pierwotnego nie byłoby możliwe głoszenie zmartwychwstania, gdyby grób nie był pusty²⁷.

Wyznanie wiary w zmartwychwstanie Chrystusa otwiera drugą część formuły z 1Kor 15. Użyty jest tu ten sam czasownik, który dominuje w formułach jednoczęściowych (*eghēiro*), lecz nie w aoryście, jak pozostałe czasowniki mówiące o śmierci, pogrzebaniu i ukazywaniu się, ale w czasie przeszłym

²³ K.R. MACGREGOR. *1 Corinthians 15,3b-6a.7 and the Bodily Resurrection of Jesus*. „Journal of the Evangelical Theological Society” 49:2006 nr 2 s. 226-227.

²⁴ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 198-199.

²⁵ A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 129.

²⁶ Por. R. PENNA. *I ritratti originali* s. 199; A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 129.

²⁷ Oprócz wskazanych powyżej autorów (por. przyp. 18 i dzieła, na które powołują się wymienieni tam autorzy) taką opinię wyraził J. ŁACH. *Wyznanie wiary* s. 395-396; A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 130.

określanym jako *perfectum*, a więc wyrażającym ideę trwania skutków minionego wydarzenia. W ten sposób wydarzeniom przeszłym o charakterze minionym przeciwstawione zostaje zmartwychwstanie jako rzeczywistość przekraczająca upływ czasu²⁸.

Czasownik wyrażający wiarę w zmartwychwstanie w omawianej formule jest wzmocniony i uzasadniony wyrażeniem *of the*, czyli stwierdzeniem o ukazaniu się Chrystusa. Forma gramatyczna wskazuje tutaj na wolę Chrystusa, który zechciał się ukazać i na to, że to widzenie nie jest czymś, co pochodzi od uczniów, lecz jest darem. Zresztą – co warto podkreślić – Paweł używa tego słowa w swoich listach tylko czterokrotnie i tylko tutaj. Również w tym aspekcie jest więc wierny przekazowi tego, co otrzymał, a zarazem wpisuje się w tradycję biblijną, w której tak mówi się o objawianiu się Boga starotestamentalnym postaciom: Abrahamowi (por. Rdz 12,7; 18,1; 26,2.26), Jakubowi (Rdz 35,9), Mojżeszowi (Wj 3,2.6) oraz o ukazywaniu się aniołów na kartach Ewangelii (Zachariaszowi w świątyni – por. Łk 1,11; Jezusowi w Ogrodzie Oliwnym – por. Łk 22,43) czy też Mojżesza i Eliasza na Górze Przemienienia (por. Mt 17,3; Mk 9,4)²⁹.

Wyrażenie „trzeciego dnia”, dość częste w języku Nowego Testamentu, w omawianym wyznaniu wiary może być odczytywane zarówno w wymiarze chronologicznym, jak i teologicznym. W pierwszym sensie chodzi o wskazanie, że Chrystus był pod panowaniem śmierci krótki czas (niekoniecznie dokładnie trzy dni), zgodnie z kulturą starożytnego Wschodu, która okres trzech dni uznawała za przejściowy, lecz dzień czwarty otwierał już coś, co miało charakter trwały (por. także scenę ze wskrzeszeniem Łazarza – J 11, 17.39). Drugie ze znaczeń wiąże się z tekstem Jon 2,1 (tekst, do którego odwołuje się zapowiedź Jezusa o tym, że Syn Człowieczy będzie w łonie ziemi trzy dni – por. Mt 12,40) oraz Oz 6,2³⁰. Można wskazać również inne teksty, jak czyni to choćby J. Christensen³¹. Jest tu chyba ślad tego, że historyczne wydarzenie zaczyna być interpretowane w świetle odpowiednich tekstów starotestamentowych, choć – jak wykazał w swej analizie T. Dola – trudno ostatecznie odpowiedzieć na pytanie o genezę formuły „trzeciego dnia”, to znaczy czy pierwotnie miała ona znaczenie historyczne i potem

²⁸ H. LANGKAMMER. *Śmierć i zmartwychwstanie Jezusa* s. 290; A. PACIOREK. *1 or 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 131.

²⁹ A. PACIOREK. *1Kor 15,3b-8 syntezą chrześcijańskiej doktryny* s. 135-136.

³⁰ Tamże s. 132-133.

³¹ J. CHRISTENSEN. *And that He Rose on the Third Day according to the Scriptures*. „Scandinavian Journal of the Old Testament” 2:1990 s. 101-119.

dopiero zaczęto odnosić do niej teksty biblijne, czy też od początku odnosiła się do konkretnych proroctw. Na to pytanie można by odpowiedzieć dopiero wtedy, gdyby jednoznacznie dało się zrekonstruować sposób, w jaki pierwsi chrześcijanie posługiwali się Pismem³².

Należy jednak podkreślić, że w omawianej formule wyznania wiary odwołanie się do Pisma („zgodnie z Pismem” – *katà tàs grafàs*) występuje przy obu członach, a więc tak w odniesieniu do śmierci za nasze grzechy, jak również do zmartwychwstania „trzeciego dnia”. Nie ma wątpliwości, że wspomniane wyrażenie nie odsyła do tych samych tekstów biblijnych. Nie jest jednak konieczne wskazanie do jakich, by można wyciągnąć wniosek, iż właśnie śmierć i zmartwychwstanie stają się tu punktem odniesienia. Co więcej, właśnie ta niejasność co do określonych tekstów biblijnych przywoływanych w omawianej formule wskazuje, że śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa stają się istotnym punktem odniesienia dla czytania tekstów biblijnych, a więc że kierunek interpretacji wyznaczają nie tylko same teksty biblijne, lecz również dzieje się odwrotnie – wydarzenia paschalne rzucają światło na słowo zawarte w Biblii.

4. FORMUŁA ZAWARTA W Rz 1,3b-4a³³

Formuła wyznania wiary, zawarta w Rz 1,3b-4a, jest wkomponowana we wstęp do Listu do Rzymian i nie jest, jak w przypadku poprzedniej formuły, wyraźnym cytatem, lecz raczej adaptacją, której dokonał Paweł włączając ten tekst w początek swego listu³⁴. H. Langkammer, w związku z występowa-

³² Por. T. DOLA. *Próby egzegetycznej interpretacji formuły „trzeciego dnia zmartwychwstał”*. „Studia Theologica Varsaviensia” 22:1984 nr 1 s. 18-33.

³³ Tekst, wraz z bezpośrednim kontekstem, można przedstawić w układzie ułatwiającym jego lekturę w sposób następujący: „Paweł, sługa Chrystusa Jezusa, z powołania apostoła, przeznaczony do głoszenia Ewangelii Bożej, którą Bóg przedtem zapowiedział przez swoich proroków w Pismach świętych.

Jest to Ewangelia o Jego Synu

- pochodzącym według ciała z rodu Dawida,
a ustanowionym według Ducha Świętości pełnym mocy Synem Bożym
przez powstanie z martwych
- o Jezusie Chrystusie, Panu naszym”.

³⁴ J. ŁACH. *Wyznanie wiary zapisane w Liście do Rzymian 1,3-4*. „Studia Philosophiae Christianae” 36:2000 nr 2 s. 137.

niem charakterystycznego zwrotu właściwego dla hymnów, zalicza ten tekst do najstarszych hymnów chrystologicznych, choć sam również stwierdza, że można nazwać go formułą wyznania³⁵. To, że występują tutaj pewne cechy właściwe hymnom Pawłowym, nie musi jednak wykluczać, iż w tekście tym jest zarazem zawarte wyznanie wiary, zwłaszcza że odwołanie się do korzeni Dawidowych Jezusa na kartach Nowego Testamentu ma sens mesjański i nawiązuje do tytułu wyrażającego wiarę chrześcijańską³⁶. Zresztą, inni uczeni opowiadają się za tym, że wspomniany tekst jest właśnie formułą wiary³⁷.

Dla niniejszej analizy interesujące są jednak nie tyle kwestie klasyfikacji tekstu, lecz to, w jaki sposób wyraża on wiarę w zmartwychwstanie opierając się na dwuczłonowej, a więc już bardziej rozbudowanej strukturze. Analiza tekstu pozwala wskazać kilka istotnych elementów charakterystycznych dla wyznania wiary w zmartwychwstanie w nim zawartych.

Należy najpierw podkreślić, że także w tym przypadku chodzi o tekst, który nie jest pochodzenia Pawłowego. Wskazują na to szczegóły leksykalne (obce Pawłowi słownictwo, np. czasownik *horidzein*, który występuje w epistolarium Pawłowym jedynie tutaj, jak i motyw synostwa Dawidowego, wyrażenie „Syn Boży” użyte bez rodzajnika itp.), budowa zdań charakterystyczna dla semickiego sposobu wyrażania się, a nie dla greki (oparta na *participium* – nie na zdaniach względnych) czy kontrast między Synem zrodzonym z potomstwa Dawida i ustanowionym w mocy Ducha Synem Bożym³⁸. Choć nie można ustalić jednoznacznie tego, czy formuła ta pochodziła z kręgu chrześcijan jerozolimskich (brak śladów przekładu z języka aramejskiego – według niektórych – wyklucza tę możliwość), czy też powstała w środowiskach pozapalestyńskich, to na pewno formułę tę należy wiązać z chrześcijanami pochodzenia żydowskiego oraz można mówić o jej bardzo wczesnym pochodzeniu, być może jeszcze wcześniejszym, niż wyżej omówiona formuła z 1Kor 15,3-5³⁹.

³⁵ Por. H. LANGKAMMER. *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*. Katowice: Księgarnia św. Jacka 1976 s. 67-74, zwłaszcza s. 69.

³⁶ Por. H. LANGKAMMER. *Nowy Testament o zmartwychwstaniu Chrystusa i naszym zmartwychwstaniu*. Tarnów: Biblos 2010 s. 87-89.

³⁷ Por. R. PENNA. *I ritratti originali* s. 201-208 i podaną w przypisie na s. 202 literaturę oraz szczegółowe argumenty, które wylicza J. ŁACH. *Wyznanie wiary zapisane w Liście do Rzymian 1,3-4* s. 137-138.

³⁸ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 202-203.

³⁹ J. ŁACH. *Wyznanie wiary zapisane w Liście do Rzymian 1,3-4* s. 145. Na temat wcześniejszej datacji formuły z Rz 1,3-4 por. R. PENNA. *I ritratti originali* s. 209.

Wyznanie wiary, zawarte w omawianej formule, jest oparte na dwuczłonowej strukturze – podobnie jak w tekście 1Kor 15,3-5. Paralelizm członów podkreśla wyrażenie *katà* występujące w obu częściach, ale obie części nie tyle stanowią antytezę, co raczej opisują postęp od jednego stanu do drugiego stanowiącego apogeum⁴⁰.

Właśnie dlatego kluczowe w tekście jest stwierdzenie odnoszące się do zmartwychwstania Jezusa. W omawianej formule zostało ono wyrażone nie za pośrednictwem czasownika, lecz złożonej formy, w której o zmartwychwstaniu mówi się za pomocą formy czasownika *horízō* (użytego w *participium aoristi*) i rzeczownika *anástasis*. Według egzegetów tekst mówi więc o ustanowieniu, zdefiniowaniu czy ukazaniu się Jezusa w zmartwychwstaniu jako Syna Bożego w tym znaczeniu, że zmartwychwstanie sprawiło, iż objawił się światu jako pełen mocy, a więc że stało się jawne to, kim jest⁴¹. Wskazanie, że zmartwychwstanie ukazuje Jezusa jako Syna Bożego pełnego mocy podkreśla zarazem, że ta moc (gdzie indziej odnoszona u Pawła tylko do Boga) jest udziałem Chrystusa uwielbionego, który teraz już nie podlega rzeczywistości ziemskiej – tej według ciała – lecz żyje mocą pochodzącą od Ducha Świętości⁴². Zaś forma czasownika pozwala stwierdzić, że tekst mówi o nieodwracalnym stanie, który charakteryzuje teraz Zmartwychwstałego.

Paralelny człon omawianej formuły wiary opisujący to, kim jest Jezus, mówi o Jego pochodzeniu Dawidowym. Ta pierwsza część omawianej formuły wiary podkreśla zarazem cielesność Jezusa, Jego bycie człowiekiem jak też i pochodzenie z rodu Dawida. Użyty w tym kontekście czasownik (*gíno-mai*) oznacza pochodzenie poprzez zrodzenie, czyli przekazanie życia w taki sposób, jak ma to miejsce w rodzinie, ale kładzie nacisk na włączenie do wspólnoty żyjących poprzez ojca, a więc na przynależność Jezusa do rodu Dawida⁴³.

Zmartwychwstanie Jezusa ukazane jest więc w tej formule w odniesieniu nie do jednego momentu Jego życia – chwili śmierci – lecz do całej Jego ziemskiej egzystencji i jej ukonstytuowania. Podkreśla się więc tutaj, że poprzez swe zmartwychwstanie pochodzący z rodu Dawidowego Jezus ukazał

⁴⁰ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 205.

⁴¹ Por. szczegółowe omówienie tego zagadnienia w: J. ŁACH. „...Okazał się Synem Bożym w mocy według Ducha uświęcenia przez zmartwychwstanie” (Rz 1,4). W: *Pan moim światłem*. Red. W. Chrostowski. Warszawa: Vocatio 2000 s. 220-223.

⁴² J. ŁACH. „...Okazał się Synem Bożym” s. 223-224.

⁴³ J. ŁACH. *Wyznanie wiary zapisane w Liście do Rzymian 1,3-4* s. 146.

światu swą prawdziwą tożsamość i to, że jest kimś więcej, niż tylko człowiekiem czy mesjaszem w kategoriach ludzkich⁴⁴.

Właśnie dlatego w tym miejscu Pawłowego Listu do Rzymian dochodzi do głosu „kryteriologiczny sens zmartwychwstania”⁴⁵, a więc że dopiero zmartwychwstanie staje się ostatecznym punktem ukazującym w pełni to, czym jest wiara w Jezusa i dzięki czemu w pełni objawiła się Jego tożsamość. Zarazem zmartwychwstanie jest tu czymś, co rzuca światło nie tylko na śmierć Jezusa, lecz również na całe Jego ziemskie życie i na odczytanie Jego postaci w perspektywie mesjańsko-królewskiej⁴⁶.

5. TEOLOGICZNOFUNDAMENTALNE ZNACZENIE OMÓWIONYCH DWUCZŁONOWYCH FORMUŁ WIARY

Omówione powyżej formuły wiary w zmartwychwstanie, określane jako formuły dwuczłonowe, ukazują, że głoszenie wiary w zmartwychwstanie Jezusa nie ograniczało się jedynie do stwierdzenia samego faktu zmartwychwstania. Już bardzo wcześnie prawda o zmartwychwstaniu była przekazywana w formułach, które starały się zgłębić treść tej wiary poprzez wskazanie, w jaki sposób zmartwychwstanie ma związek z życiem i śmiercią Jezusa. Ale zarazem obie formuły świadczą o tym, że to właśnie zmartwychwstanie stanowi punkt wyjścia w nowym zrozumieniu historii Jezusa. Przekłada się to również na sposób czytania Pisma przez chrześcijan. Obie formuły wiary wskazują, że właśnie wydarzenia paschalne rzucają nowe światło na dotychczasową tradycję biblijną i świadczą o tym, że w ich obrębie interpretacja Pisma dokonuje się z perspektywy paschalnej, a nie odwrotnie – to znaczy słowo Pisma jest na nowo odczytywane i zgłębiane w świetle spotkania z tajemnicą zmartwychwstania, a nie tajemnica zmartwychwstania jest wywnioskowana z lektury Pisma.

Doskonale ujął to J. Chmiel, który komentując formułę „trzeciego dnia” i jej związek z Oz 6,2 napisał: „To nie refleksja nad tekstem starotestamental-

⁴⁴ Tamże s. 147.

⁴⁵ Wyrażenia użył K. PRÜMM. *Die Botschaft des Römerbriefes. Ihr Aufbau und Gegenwartswert*. Freiburg: Herder 1960 s. 20.

⁴⁶ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 206-208.

nym, który zresztą *expressis verbis* nie występuje, lecz fakt zmartwychwstania Jezusa doprowadził pierwszych chrześcijan do teologicznej refleksji i poszukiwań możliwych zapowiedzi. Nie były one tak wyraźne, ażeby wskazywać *vi verborum* na fakt, ale były wystarczające do korelacji z zaistniałym faktem 'trzeciego dnia'. Jeśliby ów fakt nie nastąpił, nie mogłaby też mieć miejsca i refleksja nad tekstami, gdyż ich semiotyka nie była 'ukierunkowana' na wysnucie takich wniosków, jakie podaje kerygmat apostolski"⁴⁷

Bardzo wczesne powstanie tych formuł wskazuje ponadto, że od początków głoszenia prawdy o zmartwychwstaniu Jezusa towarzyszyła refleksja nad tajemnicą Jego życia i że prawda o zmartwychwstaniu była rozumiana jako wydarzenie o charakterze objawieniowym, a więc ukazujące Boży plan i miejsce Jezusa z Nazaretu w Jego spełnieniu.

Obie omówione formuły wiary świadczą również o tym, że wiarygodnościowy wymiar głoszonej prawdy o zmartwychwstaniu jest w nich konsekwentnie rozwijany. W przypadku 1Kor 15,3-5 nie tylko wskazuje się na zgodność z Pismem tego, co się stało, ale wymienia się „kwalifikowanych” świadków chrystofanii. Można powiedzieć, iż w ten sposób formuła wiary może być głoszona już niezależnie od tego, czy treść kerygmatu wypowiada naoczny świadek lub czy wspólnota doświadcza głoszonej prawdy jako czegoś oczywistego, co nie domaga się żadnego dopowiedzenia. Ale podobnie jest i w przypadku drugiej z omówionych formuł – odwołanie się do ziemskiego życia Jezusa, wskazujące na Jego konkretne pochodzenie, musiało przywołać na myśl całą historię ziemską Jezusa dobrze znaną tym, wobec których wypowiedziano tę formułę. Świadczy to również o tym, że przepowiadanie zmartwychwstania brało pod uwagę kontekst i historię życia adresatów przekazywanej prawdy wiary.

Podkreślić należy również i to, że choć omówione powyżej dwa przykłady dwuczłonowych formuł wiary podkreślają inny aspekt życia Jezusa z Nazaretu, obecne w nich przesłanie jest zasadniczo to samo: w centrum chrześcijańskiego wyznania wiary znajduje się zmartwychwstanie Jezusa, a wokół niego „układają się” pozostałe elementy tworzące treść chrześcijańskiego wyznania wiary i przepowiadania⁴⁸.

Przy porównaniu obu formuł uderza jeszcze jeden szczegół. Formuła, zawarta w 1Kor 15,3-5, wyraża prawdę o zmartwychwstaniu czasem określanym

⁴⁷ J. CHMIEL. *Interpretacja Starego Testamentu w kerygmacie apostolskim o zmartwychwstaniu Jezusa. Studium hermeneutyczne*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1979 s. 153.

⁴⁸ R. PENNA. *I ritratti originali* s. 209.

jako *perfectum*, podczas gdy wszystkie pozostałe czasowniki (umarł, został pogrzebany, ukazał się) występują w aoryście. Tekst wspomnianej formuły jest w tym względzie interesujący, ponieważ stanowi dość odosobniony przykład zastosowania czasu *perfectum* do wyrażenia rzeczywistości zmartwychwstania. W przeważającej większości przypadków – jeśli Nowy Testament wspomina zmartwychwstanie jako wydarzenie minione – jest to aoryst⁴⁹. Dlatego formuła z 1Kor 15,3-5 podkreśla w ten sposób ponadczasowe znaczenie zmartwychwstania jako rzeczywistości, której skutki trwają nadal w odróżnieniu od śmierci, pogrzebania i ukazywania się Chrystusa jako czegoś, co już się zakończyło. W drugiej formule – tej z Rz 1,3-4 – oba aspekty wyraża ta sama forma czasownikowa, tzn. aoryst. Tak więc życie i pochodzenie z rodu Dawida oraz zmartwychwstanie Jezusa ukazane są jako fakty wpisane w ludzką historię i stanowiące jeden ciąg wydarzeń – zmartwychwstał Ten, który narodził się w pokoleniu Dawida.

Wskazane różnice pomiędzy omawianymi formułami pozwalają stwierdzić, iż w refleksji nad tajemnicą zmartwychwstania bardzo wcześnie ujawnia się bogactwo akcentów – raz podkreśla się wyjątkowość zmartwychwstania w stosunku do innych wydarzeń, a raz głębokie zakorzenienie tego wydarzenia w historii ludzkości. Obie omawiane formuły wiary świadczą w ten sposób o tym, że zmartwychwstanie Jezusa było pojmowane jako tajemnica, która przekracza historię, a zarazem stanowi jej część.

*

Przeprowadzona powyżej analiza najstarszych formuł wiary, przekazanych w pismach nowotestamentowych, pozwoliła wskazać kilka istotnych wniosków z teologicznofundamentalnego punktu widzenia. Pozwoliła najpierw stwierdzić, że prawda o zmartwychwstaniu Jezusa, wyrażona w tych formułach, świadczy o tym, iż wyznanie wiary w zmartwychwstanie Jezusa stało się dla chrześcijan prawdą przynoszącą ze sobą „nowy początek”, bowiem to wyznanie wiary nie było zwykłym przedłużeniem starotestamentalnej wiary w zmartwychwstanie umarłych. Stąd uzasadnione wydaje się twierdzenie, że

⁴⁹ Poza 1Kor tylko 2 razy w całym Nowym Testamencie czasownik *eghêirō* występuje w formie wyrażającej stosunek do przeszłości właściwy dla *perfectum* (Mk 16,14 i 2Tm 2,8), wyrażając w ten sposób prawdę o zmartwychwstaniu Chrystusa. Pozostałe miejsca to, oprócz 1Kor 15,4, jeszcze 1Kor 15,12.13.14.16.17.20, a więc wszystkie ściśle powiązane ze wspomnianą formułą wiary. Zasadniczo o zmartwychwstaniu Jezusa Nowy Testament mówi używając form aorystu.

zmartwychwstanie Jezusa stanowi „drugi początek” w drodze wiary uczniów, którzy poznali Jezusa w czasie Jego ziemskiego ministerium.

Kolejny wniosek, który wynika z przeprowadzonej analizy i porównania, dotyczy samego przekazu tej prawdy wiary. Najstarsze formuły wiary świadczą, że wiara w zmartwychwstanie bardzo szybko znalazła swój wyraz w podobnych formułach, których istnienie można określić jako kształtowanie się swego rodzaju „kanonu wiary”. Ponadto fakt, że w chrześcijańskim kerygmacie ten aspekt był głoszony niezależnie od trudności, jakie mógł napotkać u słuchaczy, jest wskazówką, że już u początków głoszenia Ewangelii wiara w zmartwychwstanie Jezusa uznawana jest za to, co niezmiennie i niepodlegające żadnej reinterpretacji odwołującej się do innych kategorii. To raczej zmartwychwstanie staje się kategorią interpretującą chrześcijańskie rozumienie Boga.

Jako ostatni aspekt, który należy przywołać u końca tej analizy, można wskazać to, iż przeprowadzone porównanie pozwala zauważyć, że w łonie chrześcijańskiego przekazu wiary dokonuje się nie tylko ukonstytuowanie niezmiennej tradycji właściwej dla tego przekazu, ale zarazem w świetle zmartwychwstania Jezusa odczytywane jest całe Boże objawienie. Spotkanie z prawdą o zmartwychwstaniu Jezusa jawi się więc zarazem jako początek nowego odczytywania historii Jezusa i Bożego objawienia. W tej historii interpretacji rysuje się różnorodność dróg charakterystyczna dla wrażliwości konkretnych wspólnot, w łonie których dojrzewa refleksja nad wiarą – jak ma to miejsce w przypadku dwóch omówionych rozwiniętych formuł wiary.

BIBLIOGRAFIA

- BERGER K.: *Theologiegeschichte des Urchristentums. Theologie des Neuen Testaments*. Tübingen–Basel: Francke 1994.
- BORTO P.: *Znaki Zmartwychwstałego*. W: *Chrześcijańskie świadectwo dzisiaj*. Red. D. Swend, P. Borto. Radom: Ave 2012 s. 85-112.
- CHMIEL J.: *Interpretacja Starego Testamentu w kerygmacie apostołskim o zmartwychwstaniu Jezusa. Studium hermeneutyczne*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1979.
- CHRISTENSEN J.: *And that He Rose on the Third Day according to the Scriptures*. „Scandinavian Journal of the Old Testament” 2:1990 s. 101-119.

- GALVIN J.P.: *Resurrection as "Theologia crucis Jesu": The Foundational Christology of Rudolf Pesch*. „Theological Studies” 38:1977 s. 513-25.
- GALVIN J.P.: *The origin of faith in the resurrection of Jesus: two recent perspectives*. „Theological Studies” 49:1988 s. 25-44.
- HOFFMANN P.: *Die Toten in Christus. Eine religionsgeschichtliche und exegetische Untersuchung zur paulinischen Eschatologie*. Münster: Aschendorf 1978³.
- KESSLER H.: *La risurrezione di Gesù Cristo. Uno studio biblico, teologico-fondamentale e sistematico*. Tłum. C. Danna. Brescia: Queriniana 2010².
- KREMER J.: *La risurrezione di Gesù Cristo. W: Corso di teologia fondamentale. 2. Trattato sulla rivelazione*. Red. W. Kern, H.J. Pottmeyer, M. Seckler. Tłum. P. Stagi. Brescia: Queriniana 1990 s. 203-229.
- LANGKAMMER H.: *Formuły wiary*. EK 5 kol. 405-406.
- LANGKAMMER H.: *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*. Katowice: Księgarnia św. Jacka 1976.
- LANGKAMMER H.: *Śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa w najstarszych formułach wiary*. W: *W posłudze Słowa Pańskiego*. Red. S. Bielecki, H. Ordon, H. Witczyk. Kielce: Wyd. Jedność 1997 s. 282-293.
- LANGKAMMER H.: *Nowy Testament o zmartwychwstaniu Chrystusa i naszym zmartwychwstaniu*. Tarnów: Biblos 2010.
- LEDWOŃ I.S.: *Historyczność wydarzenia krzyża*. „Studia Paradyskie” 8:1998 s. 203-226.
- ŁACH J.: „...Okazał się Synem Bożym w mocy według Ducha uświęcenia przez zmartwychwstanie” (Rz 1,4). W: *Pan moim światłem*. Red. W. Chrostowski. Warszawa: Vocatio 2000 s. 219-231.
- ŁACH J.: *Wyznanie wiary zapisane w 1Kor 15,3-8*. „Bobolanum” 11:2000 nr 2 s. 385-415.
- ŁACH J.: *Wyznanie wiary zapisane w Liście do Rzymian 1,3-4*. „Studia Philosophiae Christianae” 36:2000 nr 2 s. 137-155.
- MACGREGOR K. R.: *1 Corinthians 15,3b-6a.7 and the Bodily Resurrection of Jesus*. „Journal of the Evangelical Theological Society” 49:2006 nr 2 s. 225-234.
- MASTEJ J.: *Staurologiczno-rezurekcyjna wiarygodność chrześcijaństwa*. Lublin: Wyd. KUL 2014².
- MANNS F.: *Jewish prayer in the time of Jesus*. Jerusalem: Franciscan Printing Press 1994.
- MERKLEIN H.: *Die Auferweckung Jesu und die Anfänge der Christologie*. „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche” 72:1981 s. 1-26.
- PACIOREK A.: *1Kor 15,3b-8 synteza chrześcijańskiej doktryny o śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa*. „Roczniki Biblijne” 57:2010 nr 2 s. 123-142.
- PACIOREK A.: *Zmartwychwstanie Chrystusa. I. W Biblii*. EK 20 kol. 1448-1450.
- PENNA R.: *I ritratti originali di Gesù il Cristo. Inizi e sviluppi della cristologia neotestamentaria. I. Gli inizi*. Cinisello Balsamo: San Paolo 1996.
- PRÜMM K.: *Die Botschaft des Römerbriefes. Ihr Aufbau und Gegenwartswert*. Freiburg: Herder 1960.

- RUSECKI M.: *Pan zmartwychwstał i żyje. Zarys teologii rezurekcyjnej*. Warszawa: PAX 2006.
- SEWERYNIAK H.: *Teologia fundamentalna*. T. 1. Warszawa: Wyd. Więż 2010.
- SKIERKOWSKI M.: *Zmartwychwstanie Chrystusa w świadectwach Nowego Testamentu*. W: *Zmartwychwstanie dzisiaj*. Red. M. Skierkowski, H. Seweryniak. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy 2009 s. 39-79.
- VÖGTLE A.: *'Teo-logie' und 'Eschato-logie' in der Verkündigung Jesu? W: Neues Testament und Kirche. Festschrift R. Schnackenburg*. Red. J. Gnilka. Freiburg: Herder 1974 s. 371-398.
- WITCZYK H.: *Narodziny wiary w cielesne zmartwychwstanie Jezusa z Nazaretu*. „Verbum Vitae” 15:2009 s. 209-227.
- ZEILINGER F.: *Wiara w zmartwychwstanie w Biblii*. Tłum. G. Rawski. Kraków: WAM 2011.

TEOLOGICZNOFUNDAMENTALNE ZNACZENIE
NAJSTARSZYCH NOWOTESTAMENTALNYCH FORMUŁ WIARY
W ZMARTWYCHWSTANIE

S t r e s z c z e n i e

Wiara w zmartwychwstanie Jezusa na kartach Nowego Testamentu została wyrażona na wiele różnych sposobów. Pośród nich duże znaczenie mają tzw. formuły wiary, w których prawda o zmartwychwstaniu Chrystusa jest przekazywana jako część chrześcijańskiego wyznania wiary. Autor artykułu podjął się analizy i porównania trzech typów formuł wiary: jednoczłonowej oraz dwóch dwuczłonowych w formie bardziej rozwiniętej (1Kor 15,3-5 i Rz 1,3-4) w perspektywie teologicznofundamentalnej, a więc poszukując wniosków dotyczących wiarygodnościowego wymiaru tych formuł oraz ich roli w przekazie wiary.

Przeprowadzona analiza pozwoliła na wskazanie szeregu interesujących danych. Ukazała, że bardzo szybko przekaz wyznania wiary w zmartwychwstanie Jezusa przyjął określoną formę, w której istotna prawda była wyrażana w sposób niezmienny i niezależny, jako swego rodzaju „kanon”. Z drugiej strony powyższa analiza pozwoliła stwierdzić, że już bardzo wcześnie ten przekaz wiary w zmartwychwstanie Chrystusa łączył się z pogłębioną refleksją teologiczną interpretującą w świetle zmartwychwstania poprzedzające je wydarzenia. Wreszcie można też powiedzieć, iż omawiane formuły wiary są świadectwem tego, że dla uczniów Jezusa wiara w Jego zmartwychwstanie stała się „nowym początkiem” w odkryciu Jego tożsamości.

Słowa kluczowe: Nowy Testament, teologia fundamentalna, formuła wiary, zmartwychwstanie.